

SƏNƏTŞÜNASLIQ

UOT 008

Zivər Şahmar qızı Ələkbərova
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
magistrant
E-mail: ziverelekberova312@gmail.com

VALIDEYN HİMAYƏSİNDƏN MƏHRUM OLMUŞ UŞAQLARIN PSIXO-SOSIAL REABILİTASIYASININ TƏŞKİLİNDƏKİ PROBLEMLƏR

Açar sözlər: sosial rehabilitasiya, cəmiyyətə uyğunlaşma, psixi sağlamlıq, müdafiə, inkişaf

Son zamanlarda rehabilitasiya təkcə fiziki sağlamlığın bərpası deyil, həm də psixi sağlamlığın bərpası prosesi kimi nəzərdən keçirilir, çünki xəsarətlər təkcə somatik deyil, həm də psixoloji ola bilər və belə hallarda rehabilitasiya daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, psixo-sosial problemlərin demək olar ki, əksəriyyətinin kökündə uşaqlıq yaş dövründə yaranan travmaların dayandığı hesab olunur. Uşaqlar dünyaya gəldikləri zaman xarici dünyanın təhlükələrinə qarşı həssas olurlar. Onların ən böyük güvən mənbəyi bütün ehtiyaclarını təmin edən və qoruyan valideynləri olur. Lakin valideyn himayəsinin olmaması, valideynlərinin boşanması, onlardan birinin və ya hər ikisinin ölümü və s. problemlər uşaqlarda travmalar yaradaraq, müxtəlif psixoloji problemlərin və xəstəliklərin yaranmasına səbəb olur [3, s.19].

Rehabilitasiya həm də fiziki qüsurları və xroniki xəstəlikləri olan insanlara təhsil, peşə və sosial həyatın tələblərinə uyğunlaşmağa kömək edən bütün fəaliyyətlər kompleksi kimi başa düşülür. Kəskin xəstəlik, zədə və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın inkişafının erkən mərhələlərində digər zədələnmələr nəticəsində funksional pozğunluqlar qaldıqda rehabilitasiya tədbirləri zəruridir. Xroniki xəstəliklər və onların fiziki, psixi və sosial nəticələri inkişaf etdikcə rehabilitasiya getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir.

Sosial rehabilitasiya zərər nəticəsində yaranmış şəxsi, ailə və sosial dəyişikliklərə yönəldilir və onun məqsədi müəyyən qüsurdan əziyyət çəkən uşağın və ya yeniyetmənin sosiallaşması və ya cəmiyyətə qaytarılması və onun şəxsiyyətlərarası və sosial münasibətlərə maksimum dərəcədə cəlb edilməsidir [5].

Reabilitasiyanın əsas məqsədlərindən biri də təkcə sağlamlığı bərpa etmək deyil, həmçinin sosial fəaliyyət qabiliyyətini bərpa etməkdir. Yetkinlik yaşına çatmayan valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların xeyli hissəsi psixo-

sosial reabilitasiyaya ehtiyac duyur. Qeyd etmək lazımdır ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ixtisaslaşdırılmış müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən reabilitasiya şəxsiyyətə, onun fərdi psixi və fiziki funksiyalarına təsir edir.

Vaxtında, ardıcıl tədbirlər kompleksi təkcə orqanizmin bir sıra pozulmuş fizioloji və ya psixi funksiyalarını bərpa etməyə deyil, həm də fərdlərin cəmiyyətdə dolğun həyat yaşamaq qabiliyyətini gücləndirməyə və bəzi hallarda yenidən yaratmağa imkan verir. Sosial təcrübə göstərir ki, inkişaf olmadan tibbi, psixoloji, iqtisadi, pedaqoji, sosial-ekoloji reabilitasiya sistemləri, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların digər vətəndaşlarla bərabər hüquqlar həyata keçirmək qeyri-mümkündür. Yəni reabilitasiya cəmiyyətin şəxsiyyətə münasibətdə aktiv funksiyasıdır [4, s.1].

Yetkinlik yaşına çatmayanların sosial reabilitasiyasını başa düşmək üçün bir neçə yanaşma var. Pedaqoji kontekstdə xüsusi pedaqogikanın metodologiyası çərçivəsində qalmaqla və ya ümumi qanunauyğunluqlardan kənara çıxmadan pedaqoji reabilitasiyanın aspektlərindən birinə diqqət yetirməklə reabilitasiyanın potensial imkanlarının məhdudlaşdırılması mövcuddur.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün təşkilatlarda sosial və pedaqoji dəstək şagirdin sosial müdafiəsinə, onun fərdiliyinin inkişafına, öz müqəddəratını təyin etməsinə və özünü həyatda təsdiq etməsinə yönəlmiş fəaliyyətdir.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün təşkilatlarda sosial-pedaqoji dəstəyin əhəmiyyəti uşağın ailəsini itirilməsi ilə bağlı çətin həyat vəziyyəti, institusional həyat şəraiti və sosial inkişaf vəziyyətindən məhrumiyyət xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Bu dəstəyin əhəmiyyəti valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların gələcəkdə uğurlu sosiallaşması üçün onları mənəvi və fiziki cəhətdən bərpa etməkdir [6]

Sosial reabilitasiya sosial cəhətdən uyğunlaşmamış uşağın psixososial dirçəldilməsinə, onun əsas funksiyalarının bərpasına yönəlmiş tibbi-psixoloji, sosial-hüquqi, pedaqoji tədbirlər kompleksinin köməyi ilə uşağın sosial mühitdə fəaliyyət qabiliyyətinin bərpası prosesidir. O, həm kortəbii, həm də mütəşəkkil formalarda baş verə bilər. Sosial reabilitasiya aşağıdakı kimi qəbul edilir: proses, fəaliyyət, texnologiya və nəticə. Sosial reabilitasiya fəaliyyəti optimal reabilitasiya nəticəsinin alınmasına yönəldilir. Sosial reabilitasiya texnologiyası isə sosial reabilitasiya fəaliyyətini optimallaşdırmağa yönəlib.

İxtisaslaşdırılmış müəssisələrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ən uyğun və effektiv sosial reabilitasiya növünü seçmək məqsədilə uşaqların sosial dirçəlişi üçün fərdi proqramlar nəzərdə tutulur. Yetkinlik yaşına çatmayanların sosial reabilitasiyası müəssisələri müxtəlif sosial reabilitasiya növlərini təmin edir: sosial-tibbi, sosial-pedaqoji, sosial-psixoloji, sosial-iqtisadi, sosial-peşəkar.

Müxtəlif növ reabilitasiya yeniyetmənin davranışının və inkişafının dəyişməsinə müsbət təsir göstərir, çünki onlar kompleks şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, sosial reabilitasiya fərdin sosial fayda-

lılığının bərpası prosesidir. Sosial reabilitasiyanın vəzifəsi bu münasibətlərin pozulmasına səbəb olan fiziki və ya zehni qüsura baxmayaraq, ətrafınızdakı insanlarla normal münasibətləri bərpa etməkdir.

İnternat məktəbi məzunlarının müstəqil həyata adaptasiyası böyük problemlərindən biridir. Son illərdə bu uşaqlarla bağlı kompleks təhsil və tərbiyə prinsipləri, konkret pedaqoji proqramlar və psixoloji-pedaqoji metodlar işlənib hazırlanmışdır.

Dövlətimiz uşaqların ailə mühitində böyüməsi və tərbiyə almasına xüsusi önəm verir. Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva humanizm və insanpərvərlik prinsipləri baxımından yardıma ehtiyacı olan uşaqlara qayğının vacibliyini xüsusilə diqqətə çəkmişdir: "Fikrimcə, uşaqlıq dövrü insan həyatının ən rəngarəng, ən yaddaqalan və ən xoşbəxt dövrüdür. Məhz bu illərdə, bu dövrdə insanın gələcək taleyinin, onun fiziki və mənəvi sağlamlığının, vətəndaş mövqeyinin, insani cəhətlərinin əsası qoyulur. Əlbəttə, hər şəxsin formalaşmasında ailənin, ailə mühitinin, ailə tərbiyəsinin rolu əvəzsizdir" [2, s.4].

Dövlət Statistika Komitəsinin 2022-ci il üçün verdiyi məlumata əsasən internat müəssisələrində təlim-tərbiyə alan valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olan 611 uşaq olub. Onlardan ümumi tipli internat məktəblərində 422 uşaq var. Həmin uşaqların 414-ü valideynlərini itirən və ya valideyn himayəsindən məhrum olanlardır. Eyni zamanda, 35 nəfər uşaq evlərində, 95-i sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün xüsusi internat evlərində məskunlaşmışlar [7].

Sosiallaşma bir insanın sosial həyatı haqqında bilik və bacarıqlarını, ümumi qəbul edilmiş davranış stereotiplərini və sosial qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif vəziyyətlərində tam iştirak etməyə imkan verən dəyər orientasiyalarını mənimsəməsi prosesi və nəticəsidir. Tam sosiallaşmanın və sosial həyatın vacib şərti sosial ünsiyyət bacarıqlarının inkişafıdır. Sosial uyğunlaşma fərdin sosial mühitin şərtlərinə aktiv uyğunlaşması prosesində həyata keçirilən sosiallaşmanın əsas mexanizmidir.

Sosial-psixoloji uyğunlaşma ilə cəmiyyətdə qəbul edilən ünsiyyət, davranış və fəaliyyətin sosial keyfiyyətlərinin formalaşması baş verir, bunun sayəsində fərd öz istəklərini, ehtiyaclarını, maraqlarını həyata keçirir və özünü müəyyən edə bilir. Sosial-psixoloji uyğunlaşmanın pozulması fərdin sosial mühitlə münasibətlərinin disharmoniyasına gətirib çıxarır. Bu, uşaq evlərindəki uşaqların aşağı sosiallaşması, həyata uyğunlaşmaması, məktəbə uyğunlaşmaması və çox vaxt deviant davranışlarla özünü göstərir. İnternat məktəblərində tərbiyə olunan çoxlu sayda uşaqların həssas inkişafı, əqli geriliyi və əqli qüsurları var ki, bu da məktəb uyğunsuzluğu problemini kəskinləşdirir və bir sıra spesifik amillərlə ifadə olunur, ən çox emosional və şəxsi sferanın xüsusiyyətlərində ifadə olunur.

Validəynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş, internat məktəbində böyüyən uşaqların sosial adaptasiyası üzrə işin yeni üsulları və prinsipləri işlənib hazırlanarkən, uşağın şəxsiyyətini bir subyekt və obyekt kimi, təhsilin məqsədi və nəticəsini nəzərə almaq lazımdır. Bu yanaşma şəxsiyyətin inkişafının idarə edilməsi prosesi haqqında danışmağa, uşağı aktiv, özünü dərk edən, özünü inkişaf etdirən bir insan hesab etməyə imkan verir.

Psixi və ya fiziki sağlamlıq problemləri və ya deviant davranışlarla yüklənmiş valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşağın şəxsiyyətinin inkişafı və korreksiyası təcili olaraq təhsil sisteminin təşkilini və təkmilləşdirilməsini, təhsil və tərbiyənin yeni modelinin yaradılmasını, o cümlədən uşağın inkişafına uyğun olaraq təhsil proqramını seçməyə, habelə şəxsiyyətin diaqnostikası sisteminin yaradılmasına imkan verən çoxvariantlı təhsil sistemi təhsilin formalaşması aspektlərini tələb edir.

Nəticədə qeyd edə bilərik ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların sosial reabilitasiyasının təşkilindəki problemləri aradan qaldırmaqda ən böyük dəstəkçi dövlət, internat müəssisələri və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən reabilitasiya mərkəzləridir. Dövlət valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların bütün ehtiyaclarını qarşılayır və onların vətənə layiqli vətəndaş kimi yetişmələri üçün bir çox işlər görür. Internat müəssisələri də valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların maddi, mənəvi və s. bütün problemlərini həll etmək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirir. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların reabilitasiyasındakı problemləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif reabilitasiya mərkəzləri yaradılmışdır. Reabilitasiya mərkəzlərinin əsas funksiyası müxtəlif psixososial problemləri olan uşaqları sağlam bir şəkildə yenidən cəmiyyətə qaytarmaqdan ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlar sabahın gənci, gənclər isə millətin gələcəyidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. E.Bəylərov. Məktəb psixoloqunun stolüstü kitabı. Bakı 2012
2. N.X.Nəcəfova. "Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar problemi sosial iş kontekstində". Bakı 2015
3. T.Rəsulzadə. Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq və yeniyetmələrin psixoloji problemləri. Bakı 2018
4. Шахбанова З.Ш. Практика социальной реабилитации детей с ограниченными возможностями здоровья. 2018
5. <https://infourok.ru/socialnaya-adaptaciya-i-reabilitaciya-detey-sirots-problemami-v-razviti-3052323.html>
6. <https://scienceforum.ru/2018/article/2018006868>
7. <https://report.az/sosial-mudafie/internat-muessiselerindemeskunlasanusaqlarin-sayi-aciqlanib/>

Zivar Shahmar gizi Alakbarova

**PROBLEMS OF ORGANIZING PSYCHO-SOCIAL
REHABILITATION OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENTAL
CARE**

Summary: The article provides information on the organization of social rehabilitation of children deprived of parental care. Various problems faced by children deprived of parental care during psycho-social rehabilitation were investigated. It was also noted that various measures and programs were prepared by the state, boarding schools and rehabilitation institutions to make the process of social adaptation of children to society more effective.

Key words: social rehabilitation, adaptation to society, mental health, defense, development

Зивар Шахмар кызы Алекперова

**ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПСИХОСОЦИАЛЬНОЙ
РЕАБИЛИЦИЕЙ ДЕТЕЙ, КОТОРЫХ ЛИШИЛ ВАЛИДЕЙН
ХИМАЙ СИНД**

Резюме: В статье представлена информация об организации социальной реабилитации детей, оставшихся без попечения родителей. Исследованы различные проблемы, с которыми сталкиваются дети, лишенные родительской опеки, в процессе психосоциальной реабилитации. Также было отмечено, что государством, интернатами и реабилитационными учреждениями подготовлены различные меры и программы, призванные сделать процесс социальной адаптации детей к обществу более эффективным.

Ключевые слова: социальная реабилитация, адаптация к обществу, душевное здоровье, защита, развитие

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 11.10.2023